

GÖYÇE AŞIK RİVAYETLERİNİN MAZMUN ÖZELLİKLERİ VE KAPSAMA ALANI

Goycha Ashug Legends

Sevinc ALIYEVA*

Abstract: *In the article has been investigated the maintenance feature and circle of scope in Goycha ashug legends. It is also analysed the legends for creative activities of epos welding from the profession of ashug. Unique theoretical thoughts about ashug legends of Azerbaijan and Evropean specialist in folklore are drawn to the attention center. It is informed especially economies science got about*

Keywords: *Ashug, literature, genre, legend, epos, master, character, saz, content*

19. yy. Azerbaycan folklorşünaslığın gelişmesi dönemidir. Bu dönemde güneyli – kuzeyli Azerbaycan`nın sözlü edebiyatı büyük gayretle yazıya alınmış, tüm Azerbaycan`ı kapsayan yayınlar meydana çıkmıştır. Tüm bölünmüş ve parçalanmış milletler gibi Azerbaycan`lılarında tamamiyle öğrenilmesi konusu gündemde olmuştur. Çünkü dünyada sonsuza kadar bölünen ve parçalanan milletler yoktur. Bölünme ve parçalanmalar milletleri ikiye, üçe ayırsada onların kültürlerini parçalaya bilmemişlerdir. Sadece kısa süreli ayrılıklar olmuştur. Son yıllar Azerbaycan dünya milletleriyle yeni kültürel entegrasyon içersindedir. Bu karşılıklı sürece biz bağımsız devlet ve bağımsız millet gibi katıldığımızdan 21. yy. globalleşmede ahlaki değerlerin deformasyonuna, tam aksi olarak onların bir çoğunun başka milletler tarafından entegrasyonuna nail olmalıyız. Bunun için her şeyden önce sözlü halk edebiyatımızın örneklerimizi, anıtlarımızı, bayramlarımızı veb. Avrupa dillerine çeviri yaparak onları dünyaya tanıtmalıyız.

Şunu da söyleyelim ki, her bir milletin sözlü edebiyatının kendine özel türleri vardır. Yazılı edebiyat gibi sözlü edebiyatda tür ve üsluplara bölünüyor (1, s. 124). Dünya milletlerinin sözlü edebiyatının tür çeşitliyinin öğrenilmesi folklorünaslığın gündeminde durmuş en önemli konulardandır. Bunun içindir ki, Avrupa`da bu konu dikkatten kaçmamış, problemlerin öğrenilmesi ile tanınmış

---

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitütüsünün araştırmacısı

folkloşünaslar uğraşmışlar. Tür probleminin öğrenilmesi çeşitli yönlülüğü ile dikkat çekiyor. Bazı araştırmacılar poetik konuları araştırmak için farklı farklı folklor türlerine istinat etmekle konunun şerhine çalışmış ve her hangi bir türün kendini araştırmasına yardımcı olmuştur. Bir başka türden yeni bir türün türemesi ve onların karşılıklı ilişkisi ve etkisi problemini araştırmamızın en temel konuları olarak düşünüyorlar. Bundan başka tür konuları, onların tasnifi, sözlü edebiyat türleri V. Y. Propp'un, D. S. Zihacov'un, N. İ. Kravtos'un, S. Baranov'un ve başkalarının araştırmalarında önemli konulardan olmuştur. Şunu da belirtmeliyiz ki, tüm bu araştırmalarda tür problemleri, onların oluşması, spesifik özellikleri hakkında ireli sürülen mülahazaları folklorşünaslık geniş bir biçimde kabul etmedi. Tüm bunlarla beraber araştırmacılar gösteriyor ki, tür problemi genellikle folklorşünaslıkta önemli konulardan biridir. Türler içerisinde çeşitli biçimler mevcuttur. Onlar içerisinde tematik, struktur, tarihi ilişki özellikleri ile ilgili biçimler geniş araştırılmıştır. İster rus, ister Avrupa folklorşünaslığında folklor türleri spesifik özellikleriyle araştırılma merkezi olmuş, tür sisteminde rivayet türünün yaranması, yayılma yolları da nazari mülahazaların amacını teşkil etmiştir. Tüm başka milletlerde olduğu gibi Azerbaycan folklorunda da rivayet türünün kendine özel yeri vardır. Toplanma, yayımlanma ve araştırma düzeyi itibariyle mülahazalar gösteriyor ki, rivayet türü bizim sözlü edebiyatımızda başka milletlerde olduğundan daha zengindir. Göyçe rivayetleri de bunu isbat ediyor. Şunuda belirtelim ki rivayet – halk şiirinde gerçek şahıslar ve gerçekte olmuş olaylar hakkındaki bilgilerden oluşan sözlü tahkiyedir. Olayları görmüş insanların sözlerinden oluşan rivayetler ağızdan – ağıza geçmekle gerçek anlamını kaybetmiş ve hayatın bedii tasvirine dönüşmüştür. Rivayet masal ve efsaneye daha yakındır. Amma rivayetdeki uydurmalar masaldaki olağanüstünlüye benzemiyor ve dini – efsanevi hikayelerdeki hayalden uzaktır.

Folklorumuzun rivayet türü son dönemlerde geniş araştırılmış, toplanıp yayımlanmış ve onun hakkında değerli mülahazalar söylenmiştir. Tüm bunlarla beraber rivayet türü Göyçe folklorunda yeri, başka türlerle ilişkisi, türün oluşmasında yer ve fonksiyonları daha öğrenilmemiştir. Ozan sanatımızın gelişmesinde aşık rivayetlerinin büyük etkisi vardır. Aşık rivayetinin yaranması, oluşumu, ve gelişme merhaleleri hakkında araştırmalar yapılmış ve eserler yazılmışsa da hala onunla ilgili birbirine zıt ve yanlış mülahazalarla karşılaşılıyor. Azerbaycan aşık şiirin kurucuları rivayet türünü yaşatarak günümüze kadar getirmişler. Korunub saklanılan rivayetlerde dönem özelliği, vatan sevgisi, aşk, tabiat güzellikleri gibi konular işlenmiştir. Aşıklar aşk hikayelerini genç nesillere ulaştırmak için rivayetleri yararlanmışlar. Şunu da özellikle belirtelim ki, aşık sanatı eski dönemden meydana gelmiş zamanla gelişerek Kurbanî, Aşık Abbas

Tufarganlı, Aşık Alesger gibi şahsiyetler yetişmiştir. Hatta Nizami Gencəvi'nin döneminde aşık sanatı, saz çalmak, söz söylemek ananesi geniş yayılmıştır. Şairin eserlerinde saza, söze verilen değer:

Benim (ürek) yanğınımı gör, sazımı kökle,
Belki senin avazınla ben şirin yatam (6, 596)
O iki hoş avaz ipek telden
Çoxlarının sazında saz teli oldu (7, 94)

Azərbaycan folklorunda tür sisteminde rivayət türü çox önəmli bir yere sahib və sonrakı dövəmlərdə ağız ədəbiyatı gəlişərək bu türün sayı çoğalmışdır. Azərbaycan folklorşünaslığının eski və zəngin örnəkləri olan Göyçe dəstanlarında toplanan aşık rivayətlərində etnografik həyatla ilgili, gələnek və gərəneklər, aynı zamanda əhlaki – mənəvi dəğərlərə dayanan paramik ölçülər mevcuttur. Bunu içində bunları araştıırıp türün talepləri çərçəvesində Göyçe aşık rivayətlərini öğrenmək çox önəmliədir. Göyçe bölgəsi Azərbaycan aşık sanatının, folklorun gəlişməsində, aşık rivayətlərinin öğrenilməsində hem Göyçe aşık ədəbiyatının poetik həyatı, hem de ustad – çırak ananesində belleklənən sanat, onun spesifik və tarixi mərhələləri haqqında bilgiləri folklor və tarixi bilgiləri iki düzeydə araştıırılıb təhlil olunuyor:

1. Göyçe aşık rivayətləri haqqında verdiği bilgilər
2. Göyçe folklorundan və aşık şiirindən gələn analogi sanat olayları haqqında bilgilər.

Göyçe aşıklarından alınan bilgilər istatistik kronoloji göstərgəsi sanatkarın 13–17.yy. üzrə diaxron sırasını şöyle təqdim ediyor: Ozan Cəlil, Ozan Həydar, Ozan İbrahim, Miskin Abdal, Dertli Nesip, Zodlu Fatma hanım, Gul Məhmud, Şımpırlı Sevgili..... Göyçe bölgəsinə yakın olan Dərəçiçək bölgəsinin “Ozanlar” isimli köyü de ustad aşıklar və aşık rivayətləriylə tanınır. Onlardan biri de Ozan İbrahim olmuşdur. Ozan İbrahim 15. yy. sonlarında, 16. yy. başlarında yaşamışdır. O bir sıra ustad aşıklar yetişirmişdir. Kaynaklara göre, Miskin Abdal`nda ustadı Ozan İbrahim olmuşdur. Bize ulaşan esərlərdən görünüyor ki o büyük yətenək sahibi bir ustad olmuşdur. Göyçe aşıkları aşık şeceresinin Miskin Abdal`dan başladığını söylüyorlar. Bu başlanğıç iki çəkildə karakterizə olunuyor:

1. Miskin Abdal Ozan İbrahim`in çırağı olmuşdur. Bu ozan – aşık transformasiyasını onayıdır.
2. Miskin Abdal Hak aşığıdır; sufi – derviş – mürşiddir; aşık – aşık transformasiyasını onaylıyor.

Burdan şöyle bir sonuç çıkarta biliriz ki, aşık sanatının temelinde ozan sanatı, sufi tarikatı durmuştur (4, 11). Miskin Abdal`la ilgili ilmi araştırmaları göz önünde bulundurursak onun hayatını edebi şahsiyetinin aşağıdaki kontekste öğrenilmesi vaciptir:

- a) Miskin Abdal`ın şahsiyeti
- b) Miskin Abdal`ın sufi statusu
- c) Miskin Abdal`ın sanatçılık faaliyeti (5, 133)

Aşık sanatının gelişmesinde sufi–derviş, ocak–tekke de aynı özellik taşıyor ve bu ayrı olarak araştırmalı bir alandır. Çünkü “tekkeye giren” ve “tekleden çıkan” edebiyatla birmanalı değildir. Sufi konu monotondur ve tüm poetik imkanlar “Vahdeti – vücudun” a yöneliyor. Sonrakı (17–20) aşıklar ise sufi düşüncelerle sufiyane şiirler yazmışlar, İslam geleneklerini yaşatmışlar (4, 66).

Şunu da belirtelim ki 17 – 18. yy. Göyçe aşık şiirinin tekamül dönemidir. Dertli Nesip, Şımpırlı Sevgili, Gul Mahmut, Zodlu Fatma hanım gibi aşıklar bu dönemde yetişmişler. Yedi yüz yılı aşkın, kuşaktan kuşağa geçerek gelen Hak aşikini aşığa dönüştüren bu dönemin büyük ustası 17. Yüzyılın büyük sufi mürşidi Göyçeli Dertli Nesip`dir. Onun eserlerinde poetik makam çok güçlüdür ve Yunus İmre ruhu duyulmaktadır: Göyçe bölgesi Eşkli, Aşık söz söyleyip aşık ismini almışlar, ona göre de Eşkli Söz sahibine de (sazı eline alıp söz söylemek bile) “aşık” diyorlar. Dertli Nesib`in mahlası bir tarikatçıdan geliyor. Hak`ın hastası, dertlisi kendini Hak yoluna adanmış muti dertli olan dervişlerdendir (5, 168). 17 – 18 yüzyıllar sanatkarlar içerisinde Şımpırlı Sevgili`nin ve onun sevgilisi Mahmut`un da isimleri vardır. Göyçe aşıklarının Mahmut ve Sevgili`nin şerefine “Sevgili ve Mahmut” destanı yazdıkları el arasında söylenmektedir (5, 172).

19. yy. Göyçe aşık şiirinin intibah dönemidir. Bu dönemin önemli aşıkları Ağ Aşık, Aşık Alı, Dede Alesker, Şair Memmedhüseyn ve diğerleridir. Göyçe folklorunun en önemli eserlerinden biride “Miskin Abdal ve Senuber” destanıdır. Destanın giriş kısmında verilen üç uzun şiir Alesger`in ibretimiz ustadnamelerindedir. Şöyle ki Miskin Abdal`ın butası Göyçe`den Sarıyakub`a yola çıkarken veriliyor. Destanın en ilginç yanı destançı kendi kahramanını orta asır destanında olduğu gibi Çin`e, Hindistana`a, Mısır`a götürmüyor. Azerbaycan`ın en güzel bölgelerinden olan Göyçe gölünden geçib, İrevan, Dereleyez, Nahçıvan ve Tabriz`e götürüyor. Göyçe aşık rivayetleri Göyçe`lilerin, Göyçe aşıkları ve halk şairlerinin. Genellikle türlerin destanıdır. “Miskin Abdal`nan Şah İsmail” destanında bir çok destanlarımızda ve aşık rivayetlerimizde olduğu gibi Şah Hatai`yi ideallaştırıyor. Kendi döneminin hükümdarından sevgiyle bahs eder ve hatta yenildiği savaşları olağanüstünlükle ve mübaliğa ile anlatılıyor.

Şunu da belirtelim ki Miskin Abdal'ın kendisi kutsal bir şahsiyet gibi gösterilmiştir.

19.yy. Göyçe aşıklarından Aşık Alı'nın yaşadığı dönemin tarihi gerçeğini genel bir açıdan anlatılmıştır. Azerbaycan halkının ustad sanatkarı “sazın ve sözün kudretli sarrafı”, Aleskerin ustadı ve Göyçe aşık okulunun en kudretli aşıklarından Aşık Alı'nın hayatı ve eserleri yeterince araştırılmamıştır. Bunun içinde Aşık Alı hayatını ve eserlerini öğrenmek için aşağıdaki konuları belirlemek ihtiyacını hissettik:

1. Aşık Alı'nın yaşadığı tarihi durum. 19. yy. Göyçe gerçekleri ve Göyçe aşık dönemi
2. Aşık Alı'nın edebi irsi
3. Aşık Alı'nın sanatkarlığı
4. Aşık alı'nın sanat dünyası (4, 256)

Göyçe bölgesi asırlar boyu Azerbaycan halkının saz ve söz mabedi olmuş, onun yetiştirdiği yetenekli sanatkarlar folklorumuzun gururuna dönüşmüştür. Bu bölgenin aşıklarının destan oluşturma yetenekleri Azerbaycan destançılığının en önemli örneklerini teşkil etmiştir. Azerbaycan aşık sanatının gelişmesinde önemli yere sahip olan Göyçe aşıklarının destan yaratma bilgileri oldukça zengindir. Göyçe destan ve aşık rivayetleri kendinde mif ve ritual elementleri özel semantik işaretler altında tutmakla türk arkaik destanın orta asır destançılığın adet ve ananelerini yaşata bilmiştir. Bu manada Göyçe destanları türk destan bilgilerinin temin eden “Oğuz – Türkman edebiyatı” tipinin taşıyıcısıdır. Oğuz edebiyatının eski adet ananesi üzerine eski türk poetik sistemi çerçevesinde yaşaya bilmesini kültür etkilerine uğramadan hızla gelişmesinin sebebi “terekeme – elat mühiti” ve Göyçede korunan eski türk – oğuz folklorunun fonksional sterası olmuştur. Göyçe aşıklarının destan oluşmasında ve orada yaşanan Göyçe aşık rivayetleri türk dilinin, türk düşüncesinin ve türk sanatının bin yıllık tarihi kültürel arsenalının korunduğu söz hazinesidir (5, 319).

Göyçe destançılık ananesi Batı Azerbaycan ananesine bağlı kalmıştır. Oğuz destanının tarihi – sosyoloji yönünü araştıran tanınmış araştırmacı Z. V. Toğan'a göre destanda oğuz hükümdarları ile ilgili duygular M. 4 yüzyılın olayı olan Ağ hunların ve Kara hunların Göyçe gölü ile çevresinde yaşantısını yansıtıyor.

Genel destançılığın kullanılmasında üç katlı bir gelişim sürecini görüyoruz:

1. Eski türk destanlığı
2. Ozan destanlığı
3. Aşık destanlığı

Şunu da belirtelim ki Göyçe destan ve aşık rivayetlerin geniş yayıldığı bir coğrafiyadır ve bu rivayetler içerisinde yer isimleri, tarihi olaylar ve şahsiyetlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Amma onların çok az bir kısmı araştırmalar listesine dahil edilmiştir. Onların çoğu yayınlanmamıştır. Göyçe`de yaşayan klasik destanlardan farklı olarak mazmunca az, destandan daha çok tarihi içerikli hikayeler, yani “seferler” biçiminde meydana çıkmıştır. Örneğin: “Aşık Alı`nın Türkiye seferi”, “Aşık Hüsey`nin Nahçıvan seferi”, “Aşık Hüsey`n ve Beyçoban”, “Aşık Alesger`in Karabağ`a düğün seferi”, “Hacer hanım”, “Aşık Alesger`le Deli Alı”, “Aşık Alesger`in Türkiye seferi” gibi destan rivayetleri.

Göyçe aşık rivayetlerinde iki üslup var. Edebi dile yakın metinleri aydınlar tarafından toplanmış, diğer metinler ise söyleyicilerden yazıya alındığı için halkın konuşma diline daha yakındır. Örneğin: “Aşık Alesger`in Karabağ`a düğün seferi” destan – rivayetinin diline baksak: Karabağ`lılar da Göyçe`liler gibi sazı çok sevdiklerinden düğünlere aşıkları davet ediyorlar. Bu defa Aşık Alesger`in arkasınca adam gönderiyorlar. Alesger üç günden sonra gideceğini söylüyor. Misafirin bu sözünden kırıldığını gören Alesker düğüne gitmek mecburiyetinde kalıyor. Onlar Zod köyü ile Zerbibil köyünün arasında atdan inib saz çalmağa başlıyor ve arkadaşları ona dikkatle bakıyor. Alesger diyor:

“- Öyün dikilsin, vurhavuru görmürsen?

– Ne vurhavur?

– Bu saat benim kalbimde iki padişahın savaştı.

– Hangi padişahların?

Aşık Alesger bunu söyledikten sonra sazı eline aldı ve Meşedi Kara ne duydu:

Nefsnen merifet duruf cahanda
Merifet deyir – bele kar eylemeynen!
Nefs dedi: bakma neggal sözüne,
Hayrın gelen yerden ar eylemeynen!

Aldı Nefs:

Üç ay zimistandı, indi yaz oluf,
Üzüm gözellere payendaz oluf
Sözüm beyenilif, işim saz oluf,
Sen Allah, sitemi kor eylemeynen!

Aldı Merifer:

Hak bize gönderif delili- ayet
Oruj tut, namaz kıl, eyle ibadet,
Mehdi divanında çekme hacalet,
Mahşerde yerini nar eylemeynen! (3, 662)

Destandan verdiğimiz örneklerden görülüyor ki masallar, atasözleri, maniler ve destanlarımızdaki dil, dilden de öte bir dildir, düşünce tarzı, duygular apaçık görülüyor. Aşıklar hakkında halk rivayetleri bu verginin İlahi bir vergi olduğunu söylüyor.

Edebiyat

1. Пропп В. Й. Принципы классификации фольклорных жанров. Журнал «Советская этнография». 3., 1964, № 4.
2. Mirahmedov E. Edebiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı, Maarif neş., 1978, 2
3. İsmayilov H. Göyçe destanları ve aşık rivayətləri. Bakı, Səda, 2001, 700 s
4. İsmayilov H. Aşık yaradıcılığı: mənşeyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, 311 s.
5. İsmayilov H. Göyçe aşık mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları. Bakı, Elm, 2002, 404 s.
6. N. Gencevi. İsgendərname. Filoloji tərcümə. Bakı, Azərb. EA. nəş., 1983.
7. N. Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Filoloji tərcümə. Bakı, Elm, 1981.